

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Қарағанды «Болашақ» университеті

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Карагандинский университет “Болашақ”

Ministry of education and science of Republic of Kazakhstan
“Bolashak” Karaganda university

Заманауи әлемдегі ғылым мен білім

Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары

Наука и образование в современном мире

Материалы международной научно-практической конференции

Science and Education in modern world

The materials of the international scientific-practical conference

ПОЭЗИЯДАҒЫ АЛЛИТЕРАЦИЯ ЖӘНЕ АССОНАНС

Ерсултанова Г.Т., Сейдуллаева А.Х.
Алматы Менеджмент университеті

Аллитерация және ассонанс – тармаққа немесе сөйлемге әуенділік, саздылық қасиет беретін фонетикалық стилистикалық әдіс-тәсіл. Бұл тәсілдер поэзия тілінің басты көріктіуіш құралы болып табылады. Дыбыс қайталау негізінен лексикалық немесе өзге де мағынаны бермейді деген тұжырыммен келісе отырып, ақын шеберлігі арқылы ол белгілі бір мазмұнға ие болатынын білеміз. Аллитерация дауыссыз дыбыстардың, ассонанс дауысты дыбыстардың қайталануы.

«Аллитерация – өлең тармақтарының кілең біркелкі дауыссыз дыбыстан басталуы» [1, 29].

Тұнжыраған торғын түн,
Төндім сұлу суына.
Таңырқап тау-тас тамсанып,
Жымыды жұлдыз мұныма..

(І. Жансүгіров, «Ағынды менің Ақсуым».)

Топтан озған тарлан боз,
Тұрасынан айрылса,
Тасты басып тұра алмас..

(«Ұл туса», Махамбет.)

А.Квятковскийдің поэтикалық сөздігінде: «Аллитерация (от лат. –к, при, со и – буква; собуквие) – древнейший стилистический прием усиления выразительности художественной речи, в особенности стиха, повторами согласных звуков» [2, 14.] деп көрсетті. Аллитерация әлемдегі барлық елдердің халық поэзиясында және әдебиетінде кездеседі. Гомердің, Гезиодтың, Горацийдың, Вергилийдің шығармалары аллитерацияға өте бай. Аллитерацияны сондай-ақ көптеген еуропа ақындары да Данте, Петрарка, Ронсар, Шекспир өз өлеңдерінде шебер қолдана білген. Шығарманың мағынасын аша түсу үшін ақын дыбыс қайталауды өз өлшемінен асырмай қолданғанда ғана жүзеге асады. Бірақ аллитерацияны өлеңде қалай қолдану керектігі жайлы ереже жоқ, болмайды да [3, 123].

Қайталауды (повтор) Қ. Жұмалиев «қайталақтау» деп аударарды. «Көркем сөздердегі дыбыс таңдаушылық формасы жалғыз ғана ұйқас емес. Өлеңде, кейде көркем қара сөздерде де айтайын деген ойына оқушылардың көңілін аудару үшін автордың басқа жолдармен де дыбыс таңдаушылығы болады. Сол әдістің бірі – дыбыс қайталаушылық. Бір дыбысты бірнеше рет қайталап айтушылықты дыбыс қайталақтаушылық дейді» [4, 188].

Бірақ қандай дыбыстар қайталайды және қайталақтағандағы автордың мақсаты не бұны естен шығармау керек [5, 36].

Дыбыс қайталақтаудың мысалы:

Жайнаған туың жығылмай,
Жасқанып жаудан тығылмай,
Жау жүрек жомарт құбылмай,
Жақсы өмірің бұзылмай...

(Абай)

Бұлардың ішінде сөз қайталақтауы да бар. Бірақ негізінен алғанда дыбыс қайталақтауына жатады. Абайдан келтірген үзіндінің дыбыс қайталақтауы алдыңғыдан гөрі күштірек. Жазушылар дыбыс қайталақтауын түрлі себептермен қолданады [6, 225].

Самородый сары алтын,
Саудасыз берсең алмайды,
Саудыраған жезіне.
Саудырсыз сары қамқаны,
Садаға кеткір сұрайды,

Самарқанның безіне, – деп Абай жай қолданып отырған жоқ. «Сары алтынға» – құнды сөзіне – жұрттың көңілін аудару үшін қолданып отыр. Дыбыс қайталақтаудың өзі бір дыбысты қайталап көп қолданушылық, шығарманың алдына қойған мақсаты, автордың айтайын деген ойына байланысты болады. [7, 14].

И.Р.Гальперин аллитерацияға мынадай анықтама береді: «Alliteration is a phonetic stylistic device which aims at imparting a melodic effect to the utterance» [8, 126-127]. Оның пікірінше, аллитерация дауыссыз дыбыстардың бір-біріне жақын орналасқан сөздерде қайталануы. Ол поэзияда да, прозада да аллитерация тармаққа не сөйлемге әуенділік дарытудың құралы деп қарастырады.

В.Арнольд аллитерацияны екі мағынада қарастырады, тар мағынада дауыссыз дыбыстардың бір-біріне жақын орналасқан сөздердің басында келетін қайталау дейді. It's a damned long, dark, boggy, dirty, dangerous way. (O.Goldsmith, She stoops to conquer). Ағылшын поэзиясында аллитерация маңызды орын алады. Англосаксон поэзиясында ұйқас болмаған, оның қызметін аллитерация атқарған. Аллитерациялық дыбыстар бір тармақта екіден төртке дейін қайталанған. Англосаксон тілінде жазылған «Феникс» өлеңі жер бетіндегі жәннатты сипаттайды, әр шумақ пауза арқылы екіге бөлінеді. Оның біріншісі бірдей дыбыстан басталатын екі сөз қайталауынан тұрса, осы қайталау екінші шумақта да жалғасады. «В раю не бывает ни зимы с ее снегом, ни дождей, там всегда хорошо и цветут цветы» [9,25].

Ne mæg bæ ren ne snaw,
Ne forstes fnæst, ne fyres blæst,
Ne hæ gles hryre, ne hrimes dryre,
Ne sunnan h tu, ne sincaldu,
Ne wearм weder, ne winter-scur
Wihte gewyrdan; ac se wong seomð
Eading and ansund. Is b t bele lond
Blostmum geblowen.

Делин Томастың өлеңдерінде аллитерацияның валлийлік түрі (валлийский тип) кездеседі, бір тармақта екі аллитерацияның симметриялы орналасатын түрі cunghaned деп те аталады. Woke to my hearing from harbour and neighbour wood (w...h...h...w). Немесе оның балалық шақ туралы өлеңіндегідей Fern Hill:

Above the liltng house and happy as the grass was green...
And once below a time I lordly had the trees and leaves...
And green and golden I was huntsman and herdsman...

Бүгінгі таңда аллитерация поэзиядағы негізгі емес, тек қосымша құрал ғана болып табылады. Ол экспрессивті рольді атқарады, аллитерацияны тек маңызды ұғымды берерде ғана қолданылады [10, 14].

Орыс поэзиясында аллитерацияның алатын орны ерекше. «Слово о полку Игореве» деп аталатын мәтіні дыбысты аллитерацияға өте бай [11, 24].

...Трубы трубят в Новеграде, стоятъ стязи в Путивле...
...Нощъ стонуци ему грозою, пгичь убуди; свист зверин вьетса близ..
...С зарания в пятк потопташа поганяя плъкы половецкыя...

Орыстың көптеген мақал-мәтелдері аллитерацияға немесе аллитерация негізінде пайда болған ұйқасқа құралады. Мысалы: «Как возьмет голод, появится голос»; «Тише едешь, дальше будешь»; «Один с сошкой, семеро с ложкой». Ақындарда аллитерация досиллабикалық және

силлабикалық кезеңдерде кездеспейді. Себебі ол уақыттарда орыс ақындар жана жүйеде өлең жазуға көңіл бөліп, ал аллитерация назардан тыс қалды. Тек 18 ғасырда В.Тредияковский және М.Ломоносов реформасынан кейін, жана жүйедегі өлеңге аллитерацияны дыбыстық көріктеуіш ретінде қолдануға мүмкіндік пайда болды. Ғалым әрі зерттеуші М.Ломоносов «г» дыбысына арнайы аллитерациялық өлең жазды:

Бугристы берега, благоприятны влаги,
О, горы с гроздьями, где греет юг ягнят,
О, грады, где торги, где мозго-круглы браги

(«О сомнительном произношении буквы «г» в Российском языке»)

А.Пушкиннің келесі өлеңінде шебер аллитерация – дауысты және дауыссыз дыбыстардың комбинациясы қолданылған [13, 65]:

Унылая пора! Очей очарованье!
Прятна мне твоя прощальная краса...

«Дозировать аллитерацию, – дейді В. Маяковский өзінің «Как делать стихи?» деп аталатын мақаласында, – надо до чрезвычайности осторожно и по возможности невыпирающими наружу повторами. Пример ясной аллитерации в моем есенинском стихе – строка: «Где, он, бронзы, звон или гранита грань...» Я прибегаю к аллитерации для обрамления, для еще большей подчеркнутости важного для меня слова» [12, 32].

А.Квятковский өзінің поэтикалық сөздігінде «аллитерационный стих» деп аталатын өлең түріне тоқталады. Аллитерациялық өлең – өлеңнің көне түріне жатады, мұндай өлеңдер еуропа және азия халықтарының поэзиясында кездеседі (неміс, швед, қазақ, қырғыз, бурят т.б). Көне герман поэзиясына «горизонтальді» аллитерация тән болса, азиялық халықтар поэзиясында «вертикальді» аллитерация қолданылады [2, 32].

Дыбыс қайталаудың екінші түрі – *ассонанс* деп аталады. Ассонанс – өлең тармақтарының бастапқы сөзі тек қана бірыңғай дауысты дыбыстардан басталуы [1, 28].

Ағынды менің Ақсуым,
Ақырып әлі ағасың.
Ақиланған ашумен,
Ақтарды асқар сабасын.

(І. Жансүгіров, «Ағынды менің Ақсуым».)

...Қатарланған қара нар
Арқанын қиып алған күн,
Алма мойын аруды
Ат артына салған күн.

(«Мұнар күн», Махамбет.)

Бұл үзінділердің бәрі де ассонансқа жатады. Дыбыс қайталаушылық – өлең, көркем қара сөздерге заңды нәрсе. А.Пушкин, Абай тағы басқа классик ақын, жазушылардың қай-қайсылары болсын, дыбыс қайталауды қолданған. Айтайын деген ойына лайықты образ қолданумен қатар, әр жағдайға тән, суреттейін деген құбылыстарына керекті дыбыстарды қолдану арқылы да оқушыларына әсер еткен [4, 23].

Ассонанс, немесе вокалды аллитерация деп екпінді дауыстылардың тармақ ішінде немесе тармақ соңында толымсыз ұйқас ретінде қайталануы.

Ассонанс Эдгар Поның «Ворон» деп аталатын өлеңінде жақсы берілген:
... Tell this soul, with sorrow laden, if within the distant Aiden,
I shall clasp a sainted maiden, whom the angels name Lenore –
Clasp a rare and radiant maiden, whom the angels name Lenore?

Сүйген адамының көрікті бейнесі *radiant maiden* деген эпитетпен берілген. Оның бұл шығармасында көптеген стилистикалық әдіс-тәсілдер қолданылған, ең маңызды тәсілдің бірі – [ei] дифтонгын қайталау берілген ассонанс. Қайғыдан үмітке, өз сүйіктісін жұмақта қайта құшу, арманына – ауысу осы тармақтың дыбысталуымен беріледі. Дыбыс арқылы шығарманың мазмұны арта түседі [8, 156].

Ассонанс (франц. Созвучие) – роман поэзиясындағы көп тараған тек екпінді дауысты дыбыстардың сәйкестігі, толымсыз ұйқас [10, 36].

Адамның құлағы үш жүз қырық мың дыбыс реңкін айырып ажыратады, ал көзі жүз жиырма сегіз түсті асқан жігілікпен таниды. Мұны дәлме-дәл сипаттап жеткізуге кәдімгі сөздің өрісі тар, сондықтан өлең тіліне, поэзиялық өрнектеуге, ассоциацияға жүгінеміз.

Ағылшынның ірі этнографы Э.Тейлор поэзиядағы дыбыс жарастығы жөнінде былай дейді:

«Ақындар дыбыстарды гармониялы орналастыру арқылы жаңа әсерлер тудырып отырады. Біздің ағылшындық ата-бабаларымыз аллитерациядан ерекше ләззат тапты, бір жерде тұрақталған дыбыстың тағы да сол тұста әлсін-әлсін жиілікпен қайталануы, біздің құлағымызда тылсым уақыт аралығында қайталануы жағымдылық тудырады» [8, 65]

Қорыта айтқанда, дыбыс қайталаулар өлеңге тек әсем әуенділік қана емес, сонымен қатар белгілі бір мағынада мазмұн да алып келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметов З. Өлең сөздің теориясы. –Алматы: Жазушы, 1973. –268 б.
2. Квятковский А. Поэтический словарь. –Москва: Сов.Энциклопед, 1966. –339 с.
3. Негимов С. Өлең өрімі. –Алматы: Ғылым, 1980. –136 б.
4. Жұмалиев Қ. Әдебиет теориясы. – Алматы: Мектеп, 1969. – 243 б.
5. Қабдолов З. Сөз өнері. –Алматы. Санат, 2002.
6. Сыздық Р. Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. –Алматы, 2004. –503 б.
7. Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. –Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
8. Galperin I.R. Stylistics. –Moscow: Higher school, 1977. –332 p.
9. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. –Ленинград: Просвещение, 1981. –295 с.
10. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. –Москва: ООО «Издательство Астрель», ООО «Издательство АСТ», 2003. –221 с.
11. Тимофеев Л.И. Очерки теории истории русского стиха. –Москва, 1958. –300 с.
12. Маяковский В.В. Собр. соч. Т. 10. –274 б.
13. Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. –Москва: Высшая школа. 1992.